

EN VÄRLD AV ÖAR

Den stora boken om Stockholms skärgård

Redaktör Annica Triborg

En värld av öar
har utsetts till Skärgårdsstiftelsens Vänbok 2009

© Bokförlaget Max Ström 2009
© Text: respektive författare
© Foto: respektive fotograf
Formgivning: Victoria Bergmark
Repro: Linjepunkt, Falun
Tryck: Graphicom, Italien 2009
ISBN: 978-91-7126-145-8

BOKFÖRLAGET MAX STRÖM

Förord Berndt Festin 7

LANDSKAPETS URSPRUNG *Bertil Hedenstierna 9*

FRÅN URTID TILL NUTID *Björn Holm 23*

SKÄRGÅRDENS KOLONISATION *Lenn Jerling 41*

FISKARBÖNDER OCH SKÄRGÅRDSLIV *Rolf Källman 51*

UNDER YTAN *Cecilia Lindblad 69*

DJURENS ÖAR *Klas-Rune Johansson 77*

BLOMMANDE SKÄRGÅRD *Klas-Rune Johansson 117*

DE VITA BÅTARNA *Lennart Jarnhammar 143*

FÖR SEGEL OCH MOTOR *Erling Matz 159*

SOMMARNÖJET *Ann Katrin Pihl Atmer 173*

LJUSPUNKTER *Anders Hedin 191*

VÄGVISARE *Johnny Söderlund 203*

HIMLASPEL *Lage Larsson 209*

INSPIRATIONENS ÖAR *Bo Grandien 225*

BEVARA OCH UTVECKLA *Berndt Festin 269*

Bokens författare 278

Bildkällor och referenser 280

Register 283

FÖRORD

Litteraturen om Stockholms skärgård har med åren blivit mycket omfattande. Det är inte att undra på att detta säregna, vidunderligt vackra landskap har lockat till skapande och berättande. Men det är ganska få böcker genom åren som haft ambitionen att ge en någorlunda heltäckande bild av denna mångfacetterade skärgård. Det är kanske inte så konstigt eftersom detta egentligen är en omöjlighet!

Men några lyckade försök har gjorts. Författaren och docenten Sten Selander gav 1954 ut boken *Stockholms skärgård*. Han var bekymrad över att "det skärkarliv som vi i litteraturen möter hos Strindberg, och i verkligheten alljämt kan råka här och var på Åland, huvudsakligen hör till det förflutna". Och han fortsätter: "Det har därför förefallit angeläget att ge ut en något så när utförlig skildring av natur och kultur i skärgården, innan denna helt har förlorat sin egenart: en skildring, som inte i första hand vill vara lyriskt stämningmåleri, utan syftar till att ge så många och pålitliga fakta som möjligt."

Skärgårdsboken kom 1970 och var en satsning för att "förmedla kunskap om och öka intresset för Stockholms underbara och unika skärgård". I förordet skriver dåvarande landshövdingen Allan Nordenstam: "Skärgården måste bevaras och vårdas. För hundratusentals storstadsbor är skärgården en omistlig källa för avkoppling och vila. Skärgården skall vara tillgänglig och användbar för alla dessa. Samtidigt måste den bofasta skärgårdsbefolkningens intressen tillgodoses."

Ett bättre tillfälle att fullfölja denna kunskapstradition i skärgårdslitteraturen än i samband med Skärgårdsstiftelsens 50-års jubileum finns inte. Vi gör detta med årets omfattande vänbok. I den nya Regionala Utvecklingsplanen för Stockholmsområdet framhålls nämligen att åtaganden som måste göras för att nå målen i planen är att "säkra och utveckla skärgårdens natur-, kultur- och rekreationsvärden". Och det har nu Skärgårdsstiftelsen haft som sin huvuduppgift i 50 år. Våra intentioner är naturligtvis att kunna fortsätta med detta. Den här boken är ett viktigt led i denna föresats. Ju fler engagerade och kunniga människor som brinner för Stockholms skärgård desto större är sannolikheten att vi tillsammans kan bevara dess värden. För kunskap är makt!

Berndt Festin
VD, Skärgårdsstiftelsen

Skärgårdens kolonisation

Lenn Jerling

Människor kommer och försvinner. På Södertörn har man funnit flera lämningar från äldre stenålder. Vilka var de som levde här? Skärgårdsborna har bytts ut genom tiderna. De har bestått av svenskar, letter, ålänningar, ester och ryssar. Men nationaliteten är egentligen ointressant; de är ingen etnisk minoritet. Låt oss i stället se på möjligheterna att överleva i skärgården. För att förstå hur det blev möjligt att leva och bo bland kobbar och skär måste vi börja längre tillbaka i tiden. Och innan vi hittar vare sig jägare eller fiskare på öarna behöver vi titta djupare på hur skärgården koloniserades för att förstå hur något liv över huvud taget kunde vara möjligt här.

Stockholms skärgård förändras ständigt. Vulkanerna har slocknat, berggrunden har spruckit genom krockar mellan kontinenter och miljoner år senare formas skärgården ur nedisningarna. Den senaste istiden skapade den strandförskjutning som är själva grunden för att en skärgårdsmiljö ska kunna bildas. Under stenåldern var stora delar av inre Sörmland skärgård och fortfarande flyttar sig skärgården successivt österut. Skärgården är ur geologiskt perspektiv en parentes. Stockholms skärgård finns visserligen i dag, men hur länge? Fast var inte orolig, det tar tiotusentals år innan något dramatiskt kommer att ske.

VEM KOMMER FÖRST?

En liten kal, jordlös berghäll som hela tiden spolas över av vågorna. Vilka klarar av att kolonisera en sån markplätt som stiger ur havet? Med tiden blir platsen alltmer sällan överspolad. Om det finns en spricka med aldrig så lite löst material så koloniserar till exempel ett miniatyrgräs: saltgräset med små,

Axel Sjöberg var en stor skärgårds-konstnär och en fantastisk fotograf. Så här tydligt visar han hur ont om vinterfoder det var i skärgården i början på 1900-talet.

Särskilt uppskattade var storskrakens ägg och man satte ofta upp skrakholkar för att lättare komma över äggen. Fortfarande kan man se de stora skrakholkarna lite varstans i skärgården, som i Möjaström.

HANDELSRESOR

När utskärsfisket var avslutat på höstkanten packade man strömmingsfångsten i båtar för att segla in mot land och idka byteshandel. Strömmingen hade saltats ner ute på skären och var förpackad i tunnor, eller oftare i så kallade fjärdingar, som var en fjärdedels tunna. En tunna innehöll drygt 100 kilo strömming. Ett ”växelkurs” som höll sig nästan konstant fram till 1800-talets slut, då det blev svårt att avyttra saltströmming, var att man bytte en tunna strömming mot två tunnor råg.

I princip fick ingen handel ske utanför städerna. Men för skärgårdsbornas byteshandel hade man lättat på bestämmelserna under några veckor i september och oktober, då man tillät byteshandel mellan skärgårdsbor och inlandsbönder vid några bestämda platser. Värmdöborna seglade ofta upp i Åkers

kanal till Åkersbro och till Edsbacka i Edsviken. Men de flesta fortsatte in i Mälaren mot Örsundsbro eller ända till Enköpingsstrakten. Sedan gammalt hade man sina fasta bytespartners.

Även vid andra tillfällen än under höstarna fanns anledning att segla in till Stockholm för att avyttra produkter. Förutom färsk och saltad fisk samt ved, som var de vanligaste varorna, sålde man även mjölk, smör, bröd, ägg och småboskap. Fiskarehamnen vid Slussens östra utsida var bland de livligast besökta hamnarna och i närliggande Götgatsbacken hade fiskarbönderna övernattningsbostäder. Vid Fiskarehamnen fanns flytpontoner utlagda i vattnet, vilket gav lugnt vatten att ligga i och plats för många. Även i övrigt runt Stockholms kajer, ända bort mot Grevgatan vid Strandvägen, där ålänningarna tog vid, låg tätt med skärgårdsskutor. Den innersta skärgårdshamnen låg mellan Munkbron och Kornhamnstorg, därefter tog Mälarböndernas båtar vid. Stadsresorna var säkerligen en omtyckt omväxling i vardagslivet och ett spännande äventyr för de yngsta deltagarna, men de var också ett bra tillfälle att införskaffa ett och annat som behövdes hemma på ön.

Mot slutet av 1800-talet blev konkurrensen med västkustens sill för svår. Förbättrade kommunikationer gjorde det också lättare att transportera in färsk fisk till staden. Handeln med saltströmming upphörde härmed nästan helt.

BYAR OCH GÅRDAR

Byggnadsskicket var i det stora hela detsamma i skärgården som på fastlandet. Men överallt tvingade det extremt småbrutna landskapet, och det av väder och vind utsatta läget, till en mycket stor terränganpassning. Det småskaliga landskapet medförde också att det inte fanns utrymme för att ordna byarnas och gårdarnas byggnader i några regelbundna former som fallet ofta var i fastlandets åkerbruksbygder. Skärgårdens byar och gårdar fick man bygga upp efter naturens förutsättningar.

Genomgående för nästan all bebyggelse som tillkom före 1700-talet är närheten till vattnet. De äldre byar som i dag ligger långt uppe på land, utan kontakt med vattnet, låg från början invid i dag uppgrundade vattenleder. Men även om gårdarna och byarna från början låg nära fjärdar, sund eller vikar valde man ändå oftast ett skyddat bebyggelseläge. Säkerligen strävade man efter att inte synas när härjande fiendeflottor drog genom skärgården, vilket hände mer än en gång. Men framför allt sökte man efter lä för väder och vind. Ett bra

Fiskarböndernas boningshus liknade fastlandsböndernas. Denna stuga är från Nättarö, 1924.

underlag att bygga på i ett skyddat läge var också nödvändigt och sist men inte minst måste man förstås ha tillgång till färskvatten. Just färskvattnet var kanske den främsta anledningen till att nästan inga nya öar bebyggdes efter 1500-talet fram till dess att en utvecklad brunnsborrningsteknik under 1900-talet öppnade möjligheterna att bygga nästan var som helst.

Det absolut vanligaste bebyggelseläget för skärgårdsbyarna var invid vikar. Detta avspeglas i de många vanliga namnformerna Hem- och Byviken eller i bynamn som Långvik, Barnvik och Östanvik. En speciell form av viklägen hade de många byar som ligger vid skyddade marer. En mar är en nästan avsnörd vik, med en vid bassängliknande vattenyta, och ett smalt och grunt utlopp. Marerna gav mycket attraktiva och skyddade hamnlägen men nackdelen var att inloppen så småningom grundade upp. Detta medförde att man kunde bli tvungen att flytta byn. Harö är ett exempel på en sådan by som flyttat till sitt nuvarande läge redan före 1630-talet. Innan dess låg byn längre söderut på huvudön invid en i dag helt avsnörd mar. Ibland när närheten till åkermarken bedömdes som viktig, eller man av något annat skäl valde att stanna kvar, fick byn ligga kvar på den gamla platsen. Uppeby på Runmarö fick genom uppgrundningen långt till stranden men trots detta ligger flera av gårdarna kvar.

Byggnaderna på fiskarböndernas gårdar skiljde sig inte nämnvärt från fastlandsböndernas. Även ute i skärgården var parstugan den dominerande manbyggnaden. Behövdes flera boningshus på gårdarna byggdes enkel- eller sidokammarstugor som också kom att bli de förhärskande bostadshusen på torpen och backstugorna som tillkom under framför allt 1700- och 1800-talen.

Precis som på fastlandet hade man nästintill en byggnad för varje funktion på gården vilket ledde till en mångfald av hus. Husen var genomgående knuttimrade med obehandlade, eller möjligen tjärade, ytterväggar. Boningshusen var i äldre tid uppförda i en våning men från slutet av 1700-talet blev det allt vanligare att de byggdes på med en halvåning. Taken var oftast täckta med torv, bräder, halm eller vass. På uthustaken låg halm, vass eller bräder. Under 1800-talets lopp blev det vanligt med panel och rödfärg på fasaderna och på taken lades tegel.

Anpassningen av byggnaderna till skärgårdens förhållanden märktes framför allt i låga grunder och korta taksprång som om byggnaderna kröp ihop för att bli så litet vindfång som möjligt. Ofta utnyttjades de överallt framspringande klipp- hållarna så att husen helt eller delvis lades nästintill direkt på berget. Om husen lades bra kunde man också utnyttja berghällarna som arbets- och gångtytor.

I de byar där det inte var gott om bra lägen att bygga på samlade man ofta ihop de olika gårdarnas boningshus i ett skyddat läge och förlade uthusen samlat i byns utkant.

Vid byarnas hamnlägen fanns också ett sjöviste eller en strandgård. Här fanns sjöbodas för de redskap som hörde fisket och jakten till, samt bryggor och arbetsplatser att breda ut nät och andra redskap på. Så kallade galgar fanns för not och ryssjor och gästgårdar för de andra näten. En byggnadstyp som var särpräglad för skärgården var de enkla bodar, oftast enrummiga och försedda med svale, som uppfördes ute på fiskeskären.

HERRGÅRDAR

Under yngre järnålder växte en stormannaklass fram vilket bland annat avspeglas i gravskicket. Under medeltiden utvecklades denna stormannaklass till en särskilt privilegierad samhällsklass, adeln. I skärgården, som koloniserades sent av en troligen rätt så homogen skara fiskarbönder, fick adeln under medeltiden ett mycket begränsat inflytande. Stormaktstiden blev adelns storhetstid. I den växande statsförvaltningen och i 1600-talets många krig behövdes adelsmännens

tjänster. I brist på pengar belönades de för sina tjänster genom att kronan förlänade skatteinkomsterna från skattehemman eller genom donation eller försäljning av kronohemman. De gårdar som adelsmännen själva bebodde och brukade kallades för säterier, och om de bebyggdes ståndsmässigt erhöles skattefrihet.

En förutsättning för säteribildningen var sålunda att adelsmännen lyckades köpa gårdar av fiskarbönderna. Det kan tyckas förvånande att bönderna var villiga att sälja sina fäderneärvda gårdar men genom att skatterätten förlänats kom bönderna till viss del under adelsmännens inflytande. Många exempel finns också på att adelsmän genom rena trakasserier fick de ursprungliga ägarerna till att sälja. Med några få undantag inskränkte sig säteribildningen till Orminge-, Farsta-, Ingarö- och Värmdölanden. Före 1650 hade alla skatteräntor i Värmdö skeppslag förlänats till adelsmän. Vid reduktionen under Karl XI:s regeringstid drogs många av dessa räntor tillbaks till kronan men endast ett par av herrgårdarna fick sina säterifriheter indragna.

Herrgårdsbebyggelsen brändes nästan genomgående av ryssarna 1719 och den enda sätesbyggnaden från 1600-talet i kommunen är Lämshaga. De flesta herrgårdarna byggdes snart upp igen, flera i karolinsk stil som till exempel Beatelund.

EN NY TID

Under slutet av 1800-talet bröt en ny tid in i skärgården. Inte heller här lämnade industrialismens samhälle någon oberörd. Penninghushållning och snabbt förbättrade kommunikationer ändrade radikalt förutsättningarna för skärgårdsbornas traditionella näringar. Här ute, där ett utvecklat mångsyssleri var en förutsättning för att ekonomin skulle gå ihop, medförde de förändrade förutsättningarna svårigheter.

Nya näringar som jordgubbsodling, varvsverksamhet och de inkomster som service åt sommarbefolkningen kunde ge bidrag till att hålla liv i bygderna. Möjajordgubbar blev till exempel ett så välkänt kvalitetsbegrepp att även Haröborna, som också odlade stora mängder, kallade sina jordgubbar för detta. Jordgubbsodlingen var en klart bidragande orsak till att avfolkningen inte skedde lika snabbt i de här delarna av skärgården.

FOLKÖKNING OCH AVFOLKNING

Den kraftiga folkökning som skedde under 1800-talets första hälft fortsatte även under seklets andra del. Men under 1800-talets sista decennier började en förändring bli tydlig. I stället för att vara jämnt stigande fick befolkningskurvorna en oroligare profil. Fortfarande ökade dock befolkningen totalt till in på 1920-talet då en definitiv tillbakagång började. I de områden där fisket hade sin starkaste ställning skedde också tillbakagången lite senare och lite långsammare men på det hela taget har en kraftig avfolkning skett under 1900-talet.

SKÄRGÅRDSBYARNA SKIFTAS

Till in på 1800-talet rådde ett ägoblandningssystem i byarna vilket innebar att man ägde byns mark gemensamt. För att fördela marken rättvist mellan de olika gårdarna fanns olika skiftessystem efter vilka varje gård tilldelades mark efter sin storlek. Varje gård skulle äga jord i varje gärde. Med befolkningsökning och åtföljande hemmansklyvning kunde därför varje gårds åkertegar bli smala och svårbrukade. Eftersom även vattnet ingick i skärgårdsbyarnas ägor fanns också regler för hur man skulle turas om att nyttja till exempel de olika platser som var lämpade för notdragning.

Under 1700-talet då man från centralt håll allmänt ivrade för en modernisering och utveckling av näringslivet, började man anse att denna uppsplittade ägostruktur hindrade ett genomförande av mer rationella odlingsmetoder. I syfte att sammanföra varje gårds ägor till färre och större odlingslotter utarbetades vid 1700-talets mitt först ett storskifte och vid 1800-talets början enskiftet. Först i och med att det så kallade laga skiftet stadfästes 1827 fick skiftena någon egentlig effekt i de här delarna av Sverige. Laga skifte innebar en privatisering av marken. Varje gård tilldelades en bestämd del av byns ägor och skifte kunde därför sällan genomföras med mindre än att några gårdar fick flytta ut från bytomten. Eftersom laga skifte medförde en upplösning av byväsendet var det en av de mest centrala av de många förändringar som ägde rum under 1800-talet. De ägor som inte skiftades var antingen herrgårdsmark eller också tillhörde de ensamgårdar där något behov av skifte inte fanns. Endast ett fåtal byar förblev oskiftade.

Störst effekt på bybildningarna fick skiftet i de yttre delarna av skärgården där de största byarna fanns. Av Långviks 24 gårdar flyttades 17 ut. I Berg flyttade

sju av totalt 19 gårdar ut. De flesta ner till Möjaström och Bergs by hölls på så sätt samman men fick en ytmässigt stor utbredning. Radikalast blev skiftets effekter kanske på Harö. Av de 19 gårdar som byn bestod av 1856 när skiftet genomfördes fick endast fem stanna kvar på bytomten. De andra gårdarna spreds över huvudön och till de kringliggande öarna.

VED OCH SAND

Livsmedelsbristen under och efter första världskriget ledde till en uppgång för fisket igen. Med motorbåtarna som nu hade slagit igenom blev det också möjligt att nå ut i ytterskärgården och fiska igen. Mer markant än tidigare blev nu också övärlden den verkliga fiskebygden. Strömming stod för huvuddelen av fångsterna och även i detta avseende stod byarna på Möjas östkust i särklass.

En annan näring som varit betydande under 1900-talet är skogsavverkning och vedförsäljning. Skärgårdsborna har under detta, liksom tidigare sekler levererat förhållandevis mycket ved till Stockholm. Vedjakter från skärgården var en karakteristisk syn längs Stockholms kajer. Sand förekommer bitvis rikligt i kommunen, och här och var har man bedrivit omfattande täktverksamhet. De största mängderna sand har tagits ut vid Rosenmalm på Ingarö. Vid 1900-talets mitt fanns sålunda tydliga skillnader i näringslivet i skärgården. I Gustavsberg med omnejd var porslinsfabriken den stora och ledande arbetsplatsen. På Värmdö-, Ingarö- och Fågelbrolanden var jordbruket den dominerande näringen, och i stora delar av övärlden var det fisket och i viss mån jordgubbsodling som svarade för livsuppehållet.

FISKARBÖNDERNA BYGGER NYTT

Precis som på fastlandet hade på fiskarböndernas gårdar under 1800-talets lopp panelklädda fasader, falu rödfärg och tegel på taken slagit igenom. I viss mån hade man också övergivit det gamla månghussystemet och börjat sammanföra flera funktioner under samma tak i större ekonomibyggnader. Men eftersom åkerbruket inte var särskilt framträdande här blev dessa byggnader, med undantag av de större gårdarna på de stora landen i innerskärgården, inte så stora och dominerande i landskapet som i fastlandets jordbruksbygder.

Sedan stadsborna under 1800-talets andra hälft upptäckt skärgården för-

ändrades byggnadskulturen i rask takt. Bland annat började fiskarbönderna förse sina boningshus med glasverandor för att behaga hyresgästerna. Men snart upptäckte man nog själv kvaliteterna med sådana nymodigheter. Ungefär samtidigt övergav man de traditionella byggnadstyperna när man skulle bygga nytt och förhärskande blev i stället fyrdelade planer och de för tiden moderna villaplanerna. När man in på 1900-talet byggde boningshus skilde sig dessa inte ifrån de enklare egnahemsvillor som i stor mängd uppfördes på fastlandet.

De nya boningshusen anammades i så hög utsträckning att det i dag är sällsynt med traditionella par- och enkelstugor i skärgården, och eftersom jordbruket på öarna med några få undantag lagts ned har också ekonomibyggnaderna rivits eller lämnats att förfalla.

Länge var det vanligt att skärgårdsbarnen fick nöja sig med en ambulera skola, som kom till ön under korta perioder. Senare generationers barn har i stället kunna åka båt till skolan. Här skolbarn från Utö på 1960-talet.

Under ytan

Cecilia Lindblad

Stockholms skärgårds mosaikartade landskap, omgärdat av ungefär 3 000 kvadratkilometer vattenområden, mer eller mindre sammanhängande, skapar ett unikt ekologiskt system med en rik biologisk mångfald. Skärgårdskusten bildar en produktiv övergångszon mellan land och hav och fungerar som ett filter. Det material som kontinuerligt förs ut från land tas upp och cirkuleras innan det förs vidare ut i det öppna havet.

Vi är mest vana vid att betrakta skärgårdslandskapet ovan vattnet, men om vi dyker ner under vattenytan finner vi ett landskap minst lika variationsrikt och komplext som det ovanför.

NATURLIGA PROCESSER

Precis som på land skapas ramarna för många olika miljöer och livsformer utifrån geologiska, fysiska och kemiska förutsättningar. Variationen i bottenotopografin, från de grunda fjärdarna på ett par, tre meters djup till områden med upp till 130 meters djup, skapar olika typer av livsmiljöer.

Skillnaden mellan inner- och ytterskärgård är påtaglig. De inre delarna av skärgården karaktäriseras av inneslutna grunda fjärdar utan direkt kontakt med öppet hav medan ytterskärgården är ett öppet vattenlandskap där vattenutbytet är stort och påverkan från fastlandet knappast märks.

En viktig faktor som starkt påverkar utbredningsmönstret av växter och djur i skärgårdens inre vatten är sötvattenstillförseln (i genomsnitt cirka 5 000 miljoner kubikmeter per år) från Mälarens avrinningsområde. Det bidrar till en tydlig salthaltgradient, med en salthalt på nära noll i de allra innersta delarna

Blåstång är den enda stora fleråriga brunalgen med marint ursprung som kan överleva i Stockholms skärgård.

Knölsvanshanar i brutal revirkamp
medan honan tittar på.

att de häckar så tidigt, ruvningen inleds redan i början av april och de har ungar i maj, har de i stället ökat markant. Dessutom har de en eminent förmåga att hålla sig undan och vara näst intill osynliga: vaktposter står på pass när de betar och kommer någon fridstörare för nära kan de kacklande ta till vingarna. Men ofta, och särskilt när de har ungar, smyger de sig ner på andra sidan skäret och kan simma iväg knappt synliga, med bara huvudet över vattnet, eller rent av dyka. Alla lillfingerstora korvar som de rikligt lämnar efter sig på betesplatserna skvallrar dock om deras närvaro. Fåglarna känns igen på sitt gråaktiga yttre, med ljust rödaktig näbb och skära ben och när de flyger är den ljusa/vita framkanten på vingarna väl synlig.

Kanadagåsen är däremot inte skygg. Den är en sentida inkomling, införd från Nordamerika på 1930-talet. Nu håller den på och sprider sig effektivt ända ut till utskärgårdarna. Den är större än grågåsen och håller gärna till på badstränder, där de på grund av all spillning betraktas som ett sanitärt problem. Den **vitkindade gåsen**, en egentligen arktisk fågel, påminner om kanadagåsen, men är betydligt mindre och mer gråaktig. Den håller också på att etablera sig som häckfågel i skärgården, från början spridd från bland annat Skansen.

Tordmule *Alca torda* 38 cm

Sillgrissla *Uria aalge* 42 cm

Nalkas man tordmularnas häckningsskar med båt, kommer de med svirrande flykt, enstaka eller i tätta svärmar, och flyger nyfiket omkring båten, varv på varv. De kommer också upphoppande ur sina bohålor och skrevor och ställer sig på de alldeles vitkalkade hållarna, uppräta som festklädda herrar i frack med bländvita skjortbröst, likt skärgårdens pingviner.

I Stockholms skärgård är det mest tordmular i alkfågelkolonierna. Men sedan 1948, då den första sillgrisslan iaktogs vid Svenska Högarna, har sillgrisslor bland annat från Karlsöarnas fågelberg flugit hit. De finns i dag på ett fåtal lokaler även här i skärgården men håller på och sprider sig till fler häckningsöar. Man skiljer dem särskilt på näbben, tordmulens är hög och sidledes tillplattad, medan sillgrisslans är lång och spetsig. De bägge arterna häckar bland block och stenar eller i djupa skrevor på kalkskär längst ute i havsbandet.

På land går de vaggande som gamla gubbar, men i vattnet är de mer hemtama och simmar och dyker skickligt efter fisk. Från flockarna hör man knorrande läten som från lekande grodor. De lägger endast ett ägg. När ungarna växt till sig ger sig alla av ut till havs. Minkens spridning ut till utskären har blivit ett stort hot, häckningar misslyckas och invanda häckningslokaler kan rent av överges.

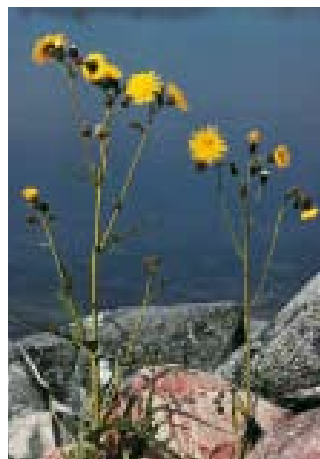
Kärrtistel

Renfana

Bergkorsört

Åkermolke

Strandaster

Gultåtel

Vitstjälksmöja

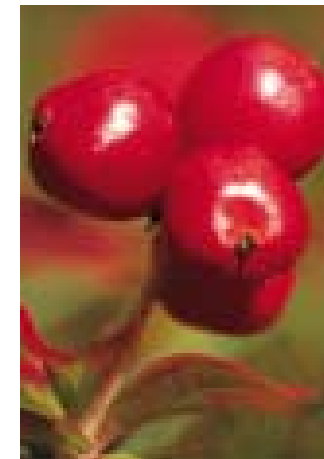
Havtorn

Svarta vinbär, tistron

Hjortron

Hönsbär

Tranbär, tränjon

Kråkbär

Odon

Hallon

Blåhallon

Björnbär

Idegran

Till befälhavare på den nybyggda "Waxholm" utsågs kapten Carl Johan Magnus Hallander, en synnerligen barsk herre.

"Prins Gustaf" var ett av de fartyg som 1901 bildade stommen i det nya bolaget Waxholms Nya Ångfartygs Aktiebolag.

ÅNGBÅTSKRIGENS GYLLENE ÅR

Till befälhavare på den nybyggda "Waxholm" utsågs den myndige och barske kapten Carl Johan Magnus Hallander. Han skulle snart få en stark position i bolaget som Backerts närmaste man. Många är historierna om denne mullrande och kärve kapten, som gick sin egen väg och som med åren skulle få ett tämligen skamfilat rykte. Värst är väl historierna om hans uppträdande på bryggorna i Vaxholm under åren 1899–1901, då ett nystartat bolag i Vaxholm tog upp konkurrensen med det allena rådande Waxholmsbolaget.

Upphovet till detta skärgårdskrig var att Waxholmsbolaget alltmer prioriterade sommargästernas behov och önskemål om hur tidtabellerna skulle läggas upp. Irritationen hos vaxholmarna, som kände sig missgynnade, växte med åren. 1899 beslutade man därför att ta saken i egna händer och bildade ett eget bolag, Stockholm-Vaxholm Rederi AB, för att få snabbare och billigare förbindelser med huvudstaden. Waxholmsbolaget svarade med att sänka priserna och bygga den stora expressångaren "Express" (som under 1910-talet döptes om till "Express I"). Båda bolagen led stora ekonomiska förluster, men Waxholmsbolaget hade större resurser och gick 1901 segrande ur striden. Resultatet blev att de båda bolagen gick samman och bildade ett nytt: Waxholms Nya Ångfartygs Aktiebolag. Som huvudmän fanns fortfarande herrarna Backert och Hallander kvar.

Waxholmsbolaget hade i och med denna sammanslagning utökat sin flotta med ett alldeles nytt tonnage från det kapitulerande bolaget. Främst var det "Waxholm I", "Waxholm II" och "Prins Gustaf" som tillsammans med "Express I" bildade stommen i det nya bolaget.

Trafiken utvecklades inte nämnvärt efter samgåendet. Bolaget höll sig fortfarande mest i närheten av den gamla traden Stockholm-Vaxholm, även om trafiken i delar av den norra skärgården utvecklade sig något under de första åren efter sekelskiftet. Skärgården var under dessa år fylld med små ångfartygsbolag som försökte klara sin egen trafik till och från Stockholm. Backert och Hallander, som dessutom hade stora intressen i den stockholmska ångslupstrafiken, nöjde sig med dessa arbetsområden.

Längre ut i skärgården hade ett par nya och viktiga rederier grundats för att förbättra trafiken till de områden som Waxholmsbolaget ännu inte var intresserat av. Sandhamn hade under åren kring sekelskiftet vuxit i popularitet sedan KSSS valt att förlägga sitt klubbhus och sina kappseglingar dit. Detta förde med sig att en strid ström av sommargäster hittade ut till de exklusiva segelregattorna. Ännu gick då trafiken en inre och tidsödande tur genom

Ljuspunkter

Anders Hedin

Är du med på en liten tankeövning? I så fall, tänk dig att du har till uppgift att förflytta dig i båt från farvattnen söder om Landsort förbi Dalarö och vidare in till Stockholm. Nå, det låter ju inte så knepigt. Men nu blir det lite svårare: Du har ingen GPS i båten, ingen elektronik överhuvudtaget. Faktum är att i den här tankeövningen har din båt inte ens motor. Segel – ja. Åror – om du så vill.

Hundskärs fyr.

Alltså: Du befinner dig några distansminuter söder om Landsort, på väg norrut. Nu gäller det att hålla tungan rätt i mun. Fyren på Landsort som du passerat så många gånger lyser nämligen med sin frånvaro, liksom lotsutkiken, ledfyarna och utsjöprickarna. Så var har vi nu inloppet till Dalaröleden? Viksten med sin södra hympel – men utan det karaktäristiska kumlet – kan du lyckligtvis identifiera och tack vare det styr du lugnt in i skärgården för en god akterlig vind. Och för att tryggt komma vidare bör du gardera med en god utkik i fören, helst van att hantera ett handlod.

Nu har du nog insett att mitt exempel går ut på att föreställa sig hur det kan ha varit att navigera i Stockholms skärgård innan det fanns fyror, sjömärken eller utprickade farleder, än mindre sjökort och endast i undantagsfall kompass. Låt oss säga under århundradena närmast före 1600-talet.

Som kommentar till en karta från 1400-talets mitt finns noterat att ”i Östersjön navigerar man inte efter sjökort och kompass utan bara med hjälp av lots”. Till vilket kan läggas det faktum att man på den här tiden ogärna sökte sig ut på öppet hav, utan föredrog de inomskärsleder som skärgårdsbefolkningen använt sedan urminnes tider. I den ofta återopade seglationsbeskrivning från 1200-talet som brukar förknippas med den danske kungen Valdemar Seir, kan man följa hur segelleden snirklar sig genom skärgårdarna upp längs Sveriges

Bevara och utveckla

Berndt Festin

Skärgårdsstiftelsen stiftades 1959 och var på många sätt ett barn av sin tid. För att förstå varför stiftelsen skapades och hur den har utvecklats är det nödvändigt att som inledning anlägga ett historiskt perspektiv.

Stockholmarnas gryende intresse för skärgården kan härledas till den senare hälften av 1800-talet då de nya ångbåtarna började trafikera öarna. Författare och konstnärer som August Strindberg och Bruno Liljefors lockade också till besök genom sina fascinerande skildringar av natur och människor i denna för stadsborna säregna bygd.

I flera århundraden dessförinnan var det skärgårdsborna som ensidigt besökte Stockholm för att i Fiskarehamnen vid Stadsholmen (Gamla stan) sälja sina produkter. Under senmedeltiden handlade det främst om saltströmming men senare även om sumpad fisk, potatis, grönsaker, ägg och bär. Fiskarbönderna idkade byteshandel med Mälarbönderna: en tunna saltströmming mot två tunnor råg. En annan näring som blev betydelsefull från 1850-talet och hundra år framåt var sand- och vedtransporter med rospiggsskutorna. Sanden behövdes när stenstaden skulle byggas och stadsborna ville ha ved till kakelugnar och kaminer.

Under 1900-talet har Stockholmarna köpt allt mer mark i skärgården. Kring sekelskiftet handlade det om förmögna stadsbor som köpte hela öar och uppförde grosshandlarvillor. På 1930-talet kom sportstugerörelsen. Tomtbolag och byggfirmor erbjöd alla som ville och hade råd, att köpa en bit strandnära mark i skärgården att ställa sin stuga på. Sportstugan bytte namn och blev fritidshus på 1950-talet och en ny exploateringsvåg i skärgården följde i spåren på de alltfler nedlagda jordbruken. Jordbruksöarna har successivt omvandlats till fritidsöar. Men när skärgården först kom inom räckhåll för Stockholmarna

I projektet "Levande skärgårdsnatur" ringmärker tillsynsmännen många fåglar. Återfynden av dessa ringar ger värdefull information till forskningen om bland annat fåglarnas förflyttningsmönster. Denna sysselsättning kan ibland anta rent himmelska dimensioner!

MER ATT LÄSA

Barthel, Sven, 1954, *Finska valsen*, Albert Bonniers Förlag.

Barthel, Sven och Svensson, Roland, 2000, *Strandlugg*, Bokförlaget Max Ström, (Skärgårdsstiftelsens Vänbok 2000).

Bergengren, Kurt och Friberg, Berndt, 1965, *Skärgårdsbåt till sommarnöjet*, Albert Bonniers Förlag.

Bergquist, Anders och Terstad, Jan (red), 1988, *Öar i havsbandet*, Statens Naturvårdsverk.

Boström, Raoul, Dymling, Claes m.fl., 2003, *Gräskön*, Claes Dymling.
Brusewitz, Gunnar, Morger, Kersti och Nauclé, Jonas, 1986, *Roslagsbygd*, LT.
Colbing, Sören, 1998, *Alingens tid*, Skärgårdsfotografen.

Colbing, Sören, 2004, *Skärgårdsliv*, Wahlström & Widstrand, (Skärgårdsstiftelsens Vänbok 2004).

Eriksson, Maj-Britt, 1974, *Från Nämndöfjärden*, Askild & Kärnekull.
Eriksson, Maj-Britt, 1975, *Notvarp i Nämndö*, Askild & Kärnekull.
Eriksson, Maj-Britt, 1976, *Sjösvinga kring Nämndö*, Askild & Kärnekull.
Franzon, Siv, 2005, *Ingmarsö*, Apicula.
Friberg, Berndt och Rydén, Sven, 1979, *Längs en skärgårdstrad*, LiberFörlag.
G:son Berg, Kerstin, 1984, *Redare i Roslagen*, Nordiska museet.
Hammarström, Tommy m.fl., 2007, *Svensk kust*, Bokförlaget Max Ström.
Hanes, Malcolm och Sjöberg, Staffan, 1999, *Utskärsfolk*, Bokförlaget Max Ström, (Skärgårdsstiftelsens Vänbok 1999).

Hedenstierna, Bertil, 1949, *Stockholm skärgård*, akademisk avhandling, Stockholms universitet.

Hedin, Anders, 1985, *I havsbandet*, P A Norstedt & Söners Förlag.
Hedin, Anders, 1988, *Ljus längs kusten*, Norstedts Förlag.
Hedin, Anders, 2005, *Lysande skärgård*, Bokförlaget Max Ström.
Hedin, Anders, 2007, *Sveriges sjökartor 1539–1836*, Bokförlaget Max Ström.
Hedin, Anders, 2008, *Sveriges fyror, originalritningar 1678–1902*, Bokförlaget Max Ström.
Hjorth Wetterström, Harriet, 1990, *Utö*, Albert Bonniers Förlag.
Holm, Björn, 1994, *Ryssen kommer*, Wahlström & Widstrand.
Jansson, E. Alfred, 1976, *Djurö*, J. Wretling.
Jansson, E. Alfred, 1966, *Dalarö*, Albert Bonniers Förlag.
Jansson, E. Alfred, 1962, *Singö*, Ljungbergs Boktryckeri.
Jansson, E. Alfred, 1964, *Skärgårdsliv i forna tider* (del 1), Albert Bonniers Förlag.
Jansson, E. Alfred, 1965, *Skärgårdsliv i forna tider* (del 2), Albert Bonniers Förlag.
Jarnhammar, Lennart, 2000, *Följ med till havs – en historisk resa med ångfartyget Saltsjön*, Ångfartygsaktiebolaget Saltsjön.

Jerling, Lenn och Nordin, Urban, 2007, *Bland skötar, kobbar och kor*, Formas.
Joelsson, Svante och Magnusson, Lars, 1986, *Södertörns natur*, Liber.
Johansson, Jan, 1992, *Möja – En ö i Stockholms skärgård*, Cardinal foto & förlag.
Johansson, Klas-Rune, 1981, *Ytterskärgård*, Bonnier Fakta.
Johansson, Klas-Rune, 1996, *Skärgårdens växtvärld*, Natur och Kultur.
Johansson, Klas-Rune, 2001, *Skärgårdsvår*, Wahlström & Widstrand.
Johansson, Klas-Rune, 2006, *Ängsö – Nationalpark i Roslagen*, Hilmas Förlag.
Johansson, Klas-Rune, 2007, *Blommande skärgård*, Wahlström & Widstrand.
Jonson, Erik, 1984 *I prickade och oprickade farleder*, Rekolid.
Jonson, Erik, 1939, *Skärgårdshav*, AB Svensk Litteratur.
Jonson, Erik, 1992, *Leva i skärgård*, Rabén & Sjögren, Stockholm.
Kumlien, Bertil, 1986, *Skärvor av skärgård*, Norstedts.
Källgård, Anders och Johnny G. R. Ahlborg, 2005, *Sveriges öar*, Carlssons.
Källman, Rolf, 1987, *Skärgårdsbygd: kulturhistoriska miljöer i Värmdö kommun*, Stockholms läns museum.

Landin, Maria och Öberg, Björn, 1998, *Landsort – husen och människorna*, Nynäshamns kommun.

Larsson, Lage och Wikström, Jeppe, 2003, *Skärgårdsväder*, Bokförlaget Max Ström, (Skärgårdsstiftelsens Vänbok 2003).

Lindeberg, Karin, 2003, *I Strindbergs och Hemsöbornas farvatten*, Kompassrosorna.
Lindfeldt, Mary, 2003, *Liv i Stockholms skärgård*, Stiftelsen Husarö Hembygdsgård.
Lindhagen, Stig (red), 1945, *Boken om Ornö*, PA Norstedt & Söner.
Malm, Einar, 1958, *Alle mans skärgård*, Wahlström & Widstrand.
Malm, Einar, 1963, *Skärgårdsfresk*, Wahlström & Widstrand.
Malm, Einar, 1969, *Skärgård genom tusen år*, Lindblad.
Malmquist, Lars, 1994, *Fyror och fyrfolk*, Sjöfartsverket.

Matz, Edvard och Matz, Erling, 1996, *Sällsamheter i Stockholms skärgård – Roslagen*, Rabén & Sjögren.

Matz, Edvard och Matz, Erling, 1996, *Sällsamheter i Stockholms skärgård – Södertörn*, Rabén & Sjögren.

Matz, Erling, 1982, *Röster om en levande skärgård*, LiberFörlag.

Nordström, Alf och Sjöberg, Göran A., 1982, *Vägvisare till skärgården i Stockholms län*, Länsstyrelsen i Stockholms län, Stockholms läns landsting & LiberFörlag.

Af Petersens, Lennart och Rehnberg, Mats, 1963, *Vaxholm – skärgårdsstaden*, Wahlström & Widstrand.

Pihl Atmer, Ann Katrin, 1987, *Sommarnöjet i skärgården : sommarbebyggelse i Stockholms inre skärgård 1860-1915*, avhandling, Stockholms universitet.

Pihl Atmer, Ann Katrin och Tham, Jan, 2002, *Sommarnöjen vid vattnet*, Albert Bonniers Förlag.

Rasmuson, Nils och Johansson, Göran Edvard, 2003, *Ängskärs arkipelag*, Ängskärsförlaget.

Rietz, Magnus, 2008, *Sällan sett i Stockholms Skärgård*, Balkong Förlag, (Skärgårdsstiftelsens Vänbok 2008).

Rietz, Magnus och Sellmann, Harry, 1999, *Svenska fyror*, Bokförlaget Fischer & Co.
Rietz, Magnus och Johansson, Göran Edvard, 2007, *Sjömärken*, Balkong förlag.

Rinaldo, Sten, 1986, *Dagar och sekler i skärgården*, Rabén & Sjögren.

Rinaldo, Sten, 1968, *Skärgård i förvandling*, Rabén & Sjögren.

Rinaldo, Sten, 1970, *Till utskären*, Rabén & Sjögren.

Rinaldo, Sten, 2001, *Vägen till Skarv*, Bokförlaget Max Ström, (Skärgårdsstiftelsens Vänbok 2001).

Rinaldo, Sten, 1974, *Övermaskningens öar*, Rabén & Sjögren.
Rüster, Reijo och Westman, Lars, 1989, *Inomskärs*, Rabén & Sjögren.
Rüster, Reijo och Westman, Lars, 1980, *Utskär*, Rabén & Sjögren.
Sjöberg, Göran A., 1970, *Stockholms skärgård i konsten*, licentiatavhandling, Stockholms universitet.

Sjögren, Yngve och Uhrenius, Björn, 1980, *Kors och tvärs i Roslagen*, AWE/Gebers.
Staav, Roland och Öhman, Peter, 1978, *Stockholms skärgård*, Forum.
Söderlund, Johnny, 2007, *Sjömärken – vägvisare och kulturminnen*, Statens maritima museer.

Tapsell, Alan, 1969, *Northward but Gently*, P A Norstedt & Söners förlag.
Thomas J:r, William Widgery, 1891, *Från slott till koja*, F. & G. Beijers Förlag.
Thunqvist, Per Anders, 1988, *Mötesplatser i Skärgården*, Verbum.
Triberg, Annica och Håkansson, Albert, 2004, *Stockholms skärgård – en lustfylld resa från Arholma till Öja*, Forum.

Wahlberg, Birgitta och Westman, Nancy, 2008, *Värmdö – människor och platser*, Walborg Bokförlag.

Wahlstedt, Jens, 2002, *Mellan skyar och hav*, Wahlström & Widstrand, (Skärgårdsstiftelsens Vänbok 2002).

Wahlstedt, Jens, 1999, *Skärgård*, Wahlström & Widstrand.

Wikström, Jeppe, 1994, *Havsskärgård*, Bokförlaget Max Ström.
Åkerberg, Carl, 1979, *Ljusteröbilder*, Ljusterö Hembygdsförening.
Åkerman, Anders, 2008, *Stockholms skärgård från A till Ö*, Natur och Kultur.
Öberg, Axel, 1987, *Landsort*, Axplock.
Österman, Eric och Lagerström, Bertil, 1959, *Boken om Svartlöga*, Fröléen.

REGISTER

abborre 45, 56, 72,
Acke, J. A. G. 181, 248, 255, 256, 259
Adam och Eva 120, 122
Adelcrantz, Carl Fredrik 196
”Ægir” 146, 147
Agnefit 25
al 43, 54
Albin Marin 169
Alfvén, Hugo 180
alfägel 59, 72, 98, 101
alg, finträdig 71, 74
Alkmann, Edvard 248
Almagrundet 197, 219
Almagrundets fyrskepp 197
Almqvist, Oswald 188, 189
Alsnö Stadga 27
alotocumulus flockus 217
Amelin, Albin 261
amiral 92, 93
Amiralitetskollegiet 193, 194
”Amphitrite” 146, 150
and 80, 114
Andersson, Per 259
”Angantyr” 157
Anckarkrona, Gustaf 248
Ansgar 26
apollofjäril 92, 93
”Apoteles över Stockholm som sjöstad” 256
Arfwedson 174
Arholma 192, 194, 204, 205
”Arla” 161
Arvidsson, Johan August 171
Asknäs gård 25, 26
azoriska högtrycket 212, 215, 221

Babson, Henry 167
Backert, Carl Herman 151, 152, 154
Baggenstäket 27, 31, 32
bandade bergarter 14
Banér 174
Banér, Per 193
Barnvik 62
Barthel, Sven 47, 230, 231, 232, 237, 256, 259, 263
Bavaria 169
Beatelund 64
”Begravning i skärgården” 254
”Bellman” 146, 147
Berg 52, 54, 65
Berg, Richard 244
Bergenstierna, amiral 194
bergkorsört 136, 138
Bergs brygga 60
Bergs by 66
berguv 112, 114
Bianchini, Arthur 243, 255
Bianchini, Lisa 255
Bilder och minnen 260, 263
Billman, Torsten 261
Birger Jarl 25
Birka 24, 25, 26
Björkskär 58
björnbär 137, 141
Bland kobbar och skär 253, 254

Bland skötar, kobbar och kor 27
Blidö 34, 35, 264, 265, 266
”Blidösund” 157, 264
blockerande högtryck 210, 212, 215, 217, 218
Blockhusudden 160, 174, 244
blodnäva 130, 133
blåhallon 137, 141
blåkråka 42
blåmussla 72, 74, 75
blåstång 69, 72, 73, 75
Bodskäret 78, 117
Bogesundslandet 12, 17
Bonnier, Eva 178, 244
Boo gård 27
borrelia 97
borstnate 71
Bosch, Hieronymus 226
Boström, Gustaf Samuel 154
Botveskär 198, 201
Brand 58
Brant, Sebastian 226
braxen 56, 72
Bredenber, Gösta 154
Bredvarpet 56
Brev 241
Brohäll, Per 168, 169
brottsidor 17
brudsporre 120, 123
brunalg 69, 72
Brunius, Göran 239
Brunkeberg 30
Brunn 189
Brunnsviken 174
brunsprödad skymningsvärmare 92, 94
Brunstedt, ”Atlas-Pelle” 38
Bullerö 250
Bulleröarkipelagen 273
Burman, Conny 244
Bursell, Frida 49
Byviken 62
båk 204

Carlsson, John ”Glas-Kalle” 35
Cavén, Alwar 257
Cederholm, Axel Fredrik 174
Cederlund, Edward 160, 161
”af Chapman” 143
Collin, Marcus 257
cyklon 221
Cykloncentrum 263

DDT 75
Daimler, Gottlieb 163
Dalarö 14, 29, 30, 144, 145, 146, 148, 151, 154, 175, 178, 191, 193, 235, 239, 244, 245, 247, 270
”Dalarö” 157
Dalarö hamn 30
Dalaröleden 191, 193
Dalén, Gustaf 199
dammsnäcka 74
dansk skörbjuggsört 130, 132
Dass Narrenschiff 226
De blaa schuit 226
De Geer, Louis 173
Den förvirrade guden 228

Det blå skeppet 225, 226
diabasgångar 14
digerödöden 27, 28
Djurgården 23, 144, 146, 160,174, 228, 229, 233
Djurgårds-Ångbåts-Aktie-Bolaget 146
Djurgårdsbolaget 146, 147, 148
Djurhamn 30
Djurö 175
Djurö-Stavsnäs 20
Djurö-Vindö 14, 189
dovhjort 82, 86
”Drottningholm” 157
”Dygnkantring” 241

Ebba Brahes palats 173
”Edda” 161
Edelcrantz, Abraham Niklas 174
Edelsvärd, Adolf Wilhelm 184
Edsbacka 61
Edsviken 61
ejder 72, 78, 81, 98, 100, 108
Eklund, Hans 254
Eknäs brygga 147
Elers, Johan 174
Elfsten 180
Elfviks gård 174
Elias Sehlstedts Sånger och Visor 181, 240, 243
”Ellinor” 160
”Elvira av Länna” 34
”Elysium” 229
En morgondröm 182
”En resa till Norrland” 244
”En siren” 244, 245
Engelska villan 174
Engström, Albert 35, 36, 181, 182, 239, 248, 256
Ensliga öar 263
Erdtman, Elias 248
Ericsson, Märten 194
Eriksson, Maj-Britt 236, 237, 258
Eriksson, Christian 178
Eriksson, Knut 25
Erixon, Sven X-et 261
Erstaviks säteri 174
Ett gammalt skuggspel 233
Eugen, prins 259
Etvydike 228
”Express” (”Express I”) 150, 152
”Express II” 157

fackelblomster 121, 126
fackellos 117
Falkens Vårdshus 146
Farstalandet 52, 64
fergusonit 14, 15
Figge, Eddie 265, 266
Fin Gal 167, 168
Finnhamn 217
Fiskarehamnen 61, 269
fiskgjuse 115
fiskmås 106, 108
fisktärna 109
fjädermygga 95, 96
Fjärdlägg 182, 236, 259, 273
Fjärdlägg – en ö bland öar 236
Flicka i skärgård 237

flickslända 92, 95
flyttblock 19
Forslund, Henning 163, 164
Forssell, Lars 237
Frans på Långviksskär 236, 237, 258
Franska Stenarna 206, 207
Fredlarna 211
”Fredriksborg” 151
Frescati 174
Fridegård, Jan 259
Fridhem 186
Från ö till ö 236
Fröding, Gustaf 182
Fröken Julie 36, 151, 197, 198
Furusund 32, 36, 146, 175, 178, 227, 270
Furusundsleden 20, 32, 193, 194, 198, 230
Fågelbrolandet 14, 20, 66
fälthare 84
fältspat 14, 15,
fältspatsgångar 14
fästing 96, 97
förgätmigej, äkta 131, 134

gaffelsegel 33
gaffelsvansens larv 81
Gerhard, Karl 162
Giffas 239
Giffas 2 239
Gillingeleden 199
Gillöga 47, 263
gnejs 9
gnejsgranit 12, 14
Godenius, Samuel 148
granit 9, 12, 14
Grill, Claës 174
Grinda 179, 180, 182
Griskobben norra 207
groda, vanlig 88, 89
Gruvbryggan 148
Grünewald, Isaac 262
gräbo 131, 135
grägås 99, 103
gräsäl 59, 75, 80, 82, 83, 275
gråtrut 106, 108
gräslök 121, 124
Gröna Jägarna 210
grönalg, finträdig 71
Grönskär 58, 192, 194, 196, 197, 201, 241
Grönsta 188
Grönvall, Uno 197
guckusko 120, 123
gul fetknopp 121, 125
gulsporre 131, 135
gultätel 136, 138
Gunnarstenarna 20
”Gurly” 161
Gustafsberg 175
”Gustafsberg VII” 157
Gustafsbergsbolaget 148
Gustav III 174, 175
Gustav VI Adolf 259
Gustav Vasa 30, 31, 57
Gustavsberg 53, 66
Gyllang, Anders 181
Gyllenhammar, Johan Gustaf 194, 196

Gyllenhammar, O. F. F. 164
Gyllensten, Lars 225, 226, 227
gåsört 130, 132
gädda 56, 72,
Gällnö 53, 54
Gällnöport 198
Grävlingsberg 179
gökblomster 127, 129
gölgroda 88, 90
Göransson, Lars 228, 229, 230
gös 72
Göteborg 9, 36, 164

Hagborg, August 178, 244
van der Hagen, Johan 193, 194
van der Hagen, Margareta 193, 194
Haglund, O. J. 186
Hagström, Georg 186
Hallander, Carl Johan Magnus 152, 154
hallon 137, 141
Hals 58
Hammer, Christian 178
Hamnfogde 58
Hansson, Ola 249
Harö 46, 53, 54, 62, 66
Harö-Sandhamn 17
Hasselberg, Per 178
havsborstmask 71, 74
Havsfruns grotta 20
havsgräsugga 74
havsstrandäng 47
havstrut 106, 108
havstulpan 71, 72, 74
havsörn 44, 45, 74, 80, 112, 114–115
havtorn 43, 136, 139
Hebbe 174
Hedenstierna, Bertil 189
von Heidenstam, Carl Gustaf Verner 182
von Heidenstam, Nils Gustav 196
Hellström, Gustaf 239
”Helmi” 34

Helveteskällan 20
Hemligheter på vägen 237
Hemsöborna 15, 182, 238, 258
Hemviken 62, 102
Henschen, Helena 234, 235
Henschen, Helga 235, 236
Herling, ”Svarte Filip” 38
hermelin 85
Herrmann, Oscar 179
”Himlalotsen” 258
Hiärne (Hjärne), Urban 28, 175
hjordtron 137, 139
hjärtmussla 71
Hollgren, Carl Axel 250
Holmberg, Johan 255
Hon älskade 235
Horssten 12, 58
Hova 26
huggorm 80, 84, 88, 90–91
Hundskär 191, 199
Husarö 20, 213
hussvala 112, 113
Huvudskär 47, 57, 181, 195, 196, 197, 199, 201, 255, 276
Hydrographica 170

Hälkobbsetet 20
Härdvallsäng 48, 54
Härleman, Carl 174
Hårsfjärden 39
häger 103
Hägg, Jacob 154
hägring 222
härfågel 42
Höganäs 183
Högskär 205
Höjer, John 198
hönsbär 137, 140
höskallra 127, 128
”Höst” 239
”Höstlig skärgård” 237

I havsbandet 203, 238, 249
I skuggan av ett brott 234
idegran 137, 141
Ideskäret 207
Infredlarna 18
Ingarö 12, 20, 24, 39, 52, 64, 66, 189, 250
Ingaröfjärden 170
Ingarölandet 52, 64, 66
Inlandsisen 11, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 166
Inre Kanholmsgrund 221
interglacialtider 18
istiden 10, 11, 18, 20, 23, 24, 41, 209

Janson, Gustaf 239
Jansson, ”Lill-John” 35, 39
Jansson, Rune 256, 263, 264, 265, 266, 267
johannesört, äkta 121, 126
Johansson, Gotthard 189
Johansson, ”Kalle Birka” 38
Jonson, Erik 189
”Jordbruk i havsbandet” 254
Josephson, Ernst 178
Järfloffa 20
järnnätter 209, 216
jättegryta 20, 21

KSSS 152, 182, 234
kalksten 12, 16, 19
”Kallt” 260
kanadagås 99, 104
”Kanholmen” 149
Kanholmsfjärden 180, 198, 204, 216, 226
Kapellskär 198, 201
”Kapprodd” 244, 245
Karl XI 64
Karl XIV Johan 174
Karling, Sten 253, 254, 261
karpfisk 72
Kjellgren, Josef 257
klappersten 19
klapperstensfält 20
Klara kloster 27
klibbal 43
klibbglim 120, 124
knipa 98, 102
knoppslinga 71
Knutsson, Karl 57
knölsvan 99, 103, 104
von Koch, Sigurd 255

Kodjupet 31
Kol & Koks 155
Kolsson, Johan 25
Kommerskollegium 193
kornblixt 219, 220
korp 112, 113, 114, 115
Korskobben 205, 206, 207
Korsö 182, 194, 195, 196, 201, 243, 255
kransalg 71
Kreuger, Torsten 250
Kristian I 30
Kristian II (Tyrann) 30
Kristina, Drottning 193
krusskräppa 127, 129
kråka 112, 113
kräkbär 137, 140
kräfvicker 121, 126
kräftdjur 71, 72
kummel 205

Kungl. Svenska Segelsällskapet 160, 235
Kungshamn 30
Kungsmynta 131, 135
Kust 231
kustbaldersbrå 131, 135
kustlabb 107, 110
kvartärtiden 18
kvarts 14
Kvinnu, konstnär alltid Rebella 236
Källviken 175
Käringen 205
kärleksört 121, 125
kärrgrässhoppa 95, 96
kärrspira 131, 135
kärttistel 136, 138

Ladulås, Magnus 26, 27
ladusvala 112, 113
laga skifte 53, 55, 65
Lagerheim, Carl Erik ”Presidenten” 35
Lagerheim, Aurora 35, 36
Lamm, Emma 178, 244
Landsort 191, 192, 193, 194, 201, 205, 209, 254
Larsson, Carl 243, 244
Larsson, Dynastin 168
Larsson, Erik 169
Larsson, Torild 165
lavagångar 14
lavar 42
”Le Bateau ivre” 226
Lemchen, Christoffer 162
Lenoir, Etienne 163
leptiter 12
lerskiffer 16
”Levande skärgårdsnatur” 269, 272
Levertin, Alfred 175, 176
Levertin, Oscar 239
Lidingö 174, 187, 188
Lido 174
”Lifvet i Stockholms skärgård” 182
Liljefors, Bruno 35, 181, 244, 248, 249, 250, 252, 254, 259, 265, 269
Lilla Nassa 58
Lillgården 186
Lilliehöök, Carl Bertil 196
Lindahl, Johan 182

Lindalsundet 179
Lindberg, Harald 225, 236, 237, 256, 257, 258, 259, 261, 265, 267
Lindroth, Carl Anders 179
Lindström, Ragnar ”Mordängeln” 39
Lindström, Rikard 255, 256
Lindwall, Bo 249
von Linné, Carl 23
Liston, Robert 174
Listonhill 174
”Litet bo jag sätta vill” 240
Ljunggren, Reinhold 261
Ljusterö 12, 14, 17, 20, 21, 24, 34, 139, 151, 179, 189
Ljusterö Ängfartygs Rederibolag 151
Lufthuren 232
Lundegårdh, David 179
Lundström, Karl 154
Långvik 62, 65, 189
Långviksskär 12, 14, 52, 85, 86, 181, 236, 237, 252, 254, 255, 258
”Långviksskärs hamn” 254
Lämshaga 64
Löfving, Stephan 32, 33
Löfvenskiöld, Charles Emil 184, 185

Macpherson, James 168
makaonfjäril 92, 93
Malm, Einar 163, 239
Malmaön 20
Malmberg, Georg ”Översten” 38
Malmström, August 26
maritimt mildvädersklimat 210
Martinson, Harry 257
marviol 127, 129
Masmo 24
”Mathilda” 161
maxibåt 168, 169, 170
Medevi 175
”Mejt” 160, 250
mellanskarv 45, 102
Midsommar 240
Milles, Evert 188
Milles, Stig 188
Millington Synge, John 263
Min skärgård och din 263
mink 80, 82, 85
mjuka bottnar 70, 71, 72
mjölke 130, 133
mjölkört 130, 133
mnemosynefjäril 92, 93
Moderna myter 226
molnrulle 219
”Morgonstämning vid havet” 248, 249
Morsken 199
morän 19, 20, 46
motboken 36
mufflon 82, 86
myrlejon 96, 97
Månsson, Johan 192
Måsknuv 197, 198
märla 74
Möja 39, 47, 48, 52, 53, 60, 66, 123, 124, 189, 212
Möjajordgubbar 64
Möjaström 60, 66
Mörner, Birger 248

mört 72
N.E.J., Propagandacentralen 36
Nacka 174, 179, 187
Napoleonviken 170
Nassakubbar 58
nattviol 120, 123
naturreservat 270, 272, 273
”Necken” 147
Neptuniordern 161
Nerman, Ture 35
Niska, Algoth 35, 38
Norberg, Jonas 195
Nordenstam, Allan 7
Nordin, Urban 27
”Nordlig vind” 225
Nordström, Karl 252, 265
Norlin, Peter 168
Norrhamnen 177
”Norrskär” 147, 154, 156, 157
”Norrtelje” 155
Norrhälje 144, 175, 178
Nortöra 49
Norsten 58
notfiske 56, 57, 65
Notholmen 56
Nykvarnsholme 198
Nyköpingsgruvan 171
Nynäs 154
Nynäshamnsbanan 154
Nyvarp 56
Nättarö 62, 170
näbbmus 84
näktergal 112, 113
Nämdö Böte 24

odon 137, 140
Om båtar och båtsegling 160
Orlångsund 25
Ormingelandet 20, 52, 64,
Ornö 15, 154, 255
Oscar II 182
”Ossians sånger” 168
Owen, Samuel 146, 150
Oxdjupet 17, 31

PCB 75
padda, vanlig 88, 89
”Pallakis” 162
Persö 20
pesten 27, 28
Peter den store, tsar 33
af Petersen, Hedvig 176
Petersen, Herman 174
Petrus, Simon 259
Pettersson, CG 35
Pettersson, Pelle 168, 169, 170
pigghar 73
pinnmo 19
Pira, Evald 155
planktonalg 74
plattfisk 72, 73
Plym, Gustav 35
Pommern, Erik av 29, 30
Pontén, lasarettsläkare 197

”Potatisäkern på Hummelskäret” 254
”Prins Gustaf” 152
Proesdorff, Alfred 36
Pukes, Johan 180
Pälkobb 199

Ramsö 174, 179
Ran 148
Rederi Svea 155, 156
Rederiaktiebolaget Vaxholms Skärgård 154
Reimers, Knud H. 167, 168
renfana 136, 138
Resarö 14, 17, 230
Revengegrundet 197
Rimbaud, Artur 226
Rinaldo, Sten 239
Rindö 174, 175, 179
roddsump 55
rosenfink 112, 113
Rosenmalm 66
roskarl 107, 110
Roslagen 12, 14, 19, 20, 25, 93, 122, 133, 139, 180, 256, 280
Roslagen, Ångfartygsbolaget 151
Roslagens sjöfartsmuseum 34
roslagsjakt 33, 34
Rune Jansson 267
rundhällar 17, 18
Runmarö 27, 39, 53, 237
rullstensåsar 19, 20
Rynning, Erik 192, 193
rådjur 77, 86
Rådmansö 39, 122
Råfsnäs fritidsförening 205
räv 77, 80, 82, 84
rödalg 72
Röde kon 192
rödbena 107, 110
Rödlögaleden 199
Rönqvist, Fru 182

Sachs, Josef 154
Sadelöga 55, 59
”Salig farmor” 240
Sallinen, Tyko 257
Saltkråkan 204
Saltsjöbaden 165, 187
Saltsjöbanan 187
”Saltsjön” 148, 155
Sandhamn 20, 39, 53, 146, 152, 170, 179, 181, 182, 183, 194, 196, 204, 225, 239, 242, 243, 252, 255
”Sandhamn” 157
”Sandhamn Express” 154
Sandhamnsleden 193, 195
Sandkullen 20
sandmussla 71
sandsten 16
Sandön 109
Sankt Pers nycklar 120, 122
Santesson, Henrik 182
sarv 72
”Saxaren” 157
Scholander, Olof 259
”Segelsång” 243
Sehlstedt, Elias 181, 240, 241, 242, 243, 244

Seippel, Bror Axel 154
Seir, Valdemar 191
Selams 239
Selander, Sten 7, 163, 166, 167
Setterlind, Bo 241
”Sif” 160
Sigtuna 25
sileskår 130, 133
sillgrissla 104
siltrut 106, 109
Simpnäsklubb 205
silvertärna 78, 81, 106, 109, 220
Siwertz, Sigfrid 166, 167, 239
Sjöberg, Arne 254
Sjöberg, Axel 35, 41, 49, 51, 181, 244, 252, 253, 254, 255, 256, 259, 261
Sjöberg, Göran A 254
Skagersvikshus 187
Skarpö 17, 179, 186
skarv 44, 45, 80, 99, 102, 103
Skeppsholmen 23, 143
skogshare 82, 83
”Skrakar” 249
skrattnäs 106, 109
skrântärna 106, 109
skäggdopping 98, 102
Skärgård 231, 256, 263
Skärgården förr 254
Skärgårdens Trafikantförening 156
Skärgårdsliv i gången tid 260, 264
Skärgårdsstiftelsen 2, 7, 39, 85, 114, 167, 168, 170, 189, 206, 250, 255, 269–277, 279, 280, 281, 286
skärpiplärka 107, 111
skörbjuggsört 43, 130, 132
skötar 47, 56, 58
Skötkubben 199
Smith, Carl 160, 162
smäskrake 98, 101
smörbultar 73
Snoilsky, Carl 243
snok 80, 88, 89, 91
snäcka 71, 75
snäcka, schackmönstrad 74
”Sofia Linnea” 34
”Solide” 146
Sollenkrokafladen 161
”Sommaren och vintern på Sandhamn” 241
”Sommarnöje” 244, 245
Sommarnöjet i skärgården 234
Sommaröarna 234
Sote, sveakungen 25
spigg 74
Staboudde 198, 201
stackmolin 216,
Stafsnäs 175
Stavsnäs 179
Stenkobbsgrund 199
stenskvätta 107, 111
Stiernstedt, Marika 181, 189
Stjernström, Gustaf 188
Stockholm-Vaxholm Rederi AB 152
Stockholms Ångslups Aktiebolag 151
”Stockholmsbild” 241, 244
stockholmsgranit 14
Stockholmsåsen 19

Stora Halmören 44, 45
Stora Nassa 54, 58
Stora Nyckelvikén 174
Stora Sjötullen 193
Stora Vasholmen 179
storbåt 55, 60
”Storm” 237
Storm över Tjurö 239
storskarv 99, 102
storskrake 60, 78, 98, 101
storspov 110
”Storskär” 147, 154, 156, 157
strandaster 136, 138
strandkrypa 130, 133
strandkvanne 117, 127, 128
strandkål 127, 129
strandmynta 131, 134
strandrödotoppa 127, 128
strandskata 107, 110
strandveronika 127, 128
strandvial 121, 126
strandvänderot 127, 128
Strindberg, August 7, 15, 35, 36, 178, 182, 203, 204, 237, 238, 239, 240, 249, 258, 259, 264, 269

Strömma kanal 154
”Strömma kanal” 240
Strömma Kanalbolaget 157
strömming 46, 47, 48, 56, 58, 60, 61, 66, 73, 118, 143
Sture den yngre, Sten 30
Sture den äldre, Sten 30
styvmorsviol 121, 125
stängmärke 204
större strandpipare 107, 111
”Svalan” 165
svan 78, 99, 103, 104
svarta vinbär 136, 139
Svartbådan 203, 204, 206
svarthakedopping 99, 102
Svartlöga 44, 45, 49
Svartsö 48
Svenska Björn 83, 197, 275
Svenska Högarna 100, 194, 196, 197, 205, 206, 218, 222
Svenska Lillö 263
Svensson, Roland 47, 59, 231, 252, 254, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266

Svenska Fyrsällskapet 200
Svenska Segel Sällskapet 180
Svindersvik 174
Svithjod 26
svärta 98, 100
Synand 266, 267
sångsvan 99, 103
sädesärla 107, 111
Sälla jaktmarker 228, 229
sältingäng 47, 54
Sätherberg, Herman 181
sävvärtbitare 95, 96
Söder Rödkobb 206, 207
Söderarm 194, 196, 197, 201
”Söderarm” 157
Söderarms skärgård 222
Söderberg, Hjalmar 239
Söderlund, Sten 45, 275
Södertörn 14, 19, 23, 25, 41
Södertörn, Ångfartygs AB 149, 154

Södertörnsbolaget 149, 154
Söderöra 49
Södra Ljusterö 179

Taube, Evert 35, 159, 160, 171
Tegelhällan 199
Tempelman, Victor 179
Thegerström, Robert 178, 244
Thiel, Ernest 182, 236, 250
Thiel, Signe 235
Thiel, Tage 236, 259
Thomas, W. W. 255
Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörsvetenskap 184
tiondet 26
tistelfjäril 92, 94
tistron 136, 139
Tivoli 174
Tjänstekvinnans son 239
Tjärven 197
tobisgrissla 106, 108
Tollskäret 194, 196
tordmule 99, 104
Tornberget 23
Torö 20
tranbär 137, 140
Tranströmer, Tomas 237, 238, 241, 264
Tre Kronor, borgen 31
”Tre kronor af Stockholm” 25, 34
”Trefaldighetsnatten” 178
Trolldalen 188
trollslända 92, 94
tromb 219, 220
tropiska cykloner 221
tropiska nätter 219
trut 78, 81, 101, 106, 108, 109
Trälhavet 17, 32, 165
tränjon 137, 140
Träskö 179
Tumlare 167
Tynningö 179, 183, 186, 187
”Två flickor på klippvall” 246
twister 220
tångräka 74
tätört 131, 134
Törneman, Axel 237, 255

”Une première” 247
Uppeby 62
Upptäcksresor i lufthavet 265
Upsala Simsällskap 176
urberg 9, 15, 16, 17
urgranit 12
urkalksten 12, 16
”Ute” 247
utskärsfiske 56, 57, 58, 60
utter 82, 85
Utö 12, 27, 67, 97, 144, 146, 148, 154, 159, 168, 171, 181, 182, 276
Utö Vårdshus 274
Utöarkipelagen 20
Utövisa 159

Vadholma-Linanäs 20
”Valkyrian” 157
”Vanadis” 161

Vanderdecken 160
vattenbläddra 131, 134
vattenklöver 130, 133
vattensalamander 88, 90
Vattenslottet 232
Vaxholm 14, 17, 20, 23, 28, 31, 32, 144, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 156, 157, 175, 176, 177, 179, 229, 230, 234, 239, 240, 244, 270
Vaxholms hembygdsförening 175
Vaxholms kastell 31
Vaxholms Skärgård, Rederibolaget 154
Vaxholms stad 156, 157
Vaxholmsfjärden 31
”Vaxö” 156
Vaxön 31
vejde 120, 124
”Viberö” 156
vigg 98, 101
vikarsäl 59, 83
vikingatiden 11, 21, 24, 25
Viksten 20, 191, 192, 205, 206, 207
”Vindöga” 157
vit fetknopp 121, 125
vit skogslilja 120, 124
Vita Märnn (Hvita Märnn) 203, 204, 239, 264
Vitaliebröderna 30
vitkindad gäs 99, 104
vitsjälksmöja 71, 136, 139
vresros 130, 132
”Vänö” 156
”Värdkasar” 256
”Väddö” 156
”Vädertavla” 237
vägglav 16, 118
Vänkobben 15
Värmdö 17, 19, 20, 21, 27, 31, 32, 52, 178, 179, 189, 199
”Värmdö” 156
Värmdölandet 52, 64, 66
Värmland 12
Värnlund, Rudolf 257
”Västan” 154, 156, 157
Väster Skägga 179
Västra Saxarfjärden 207
Växlet 198, 201

Wahlberg, Ernst 159
Wahlman, Lars Israel 187
Wallander, Alf 244
Wallander, Sven 188
Walmstedt, Johan Henrik 195
waterspout 220
”Waxholm” 151, 152, 157
”Waxholm I” 152
”Waxholm II” 150, 152
”Waxholm III” 157
Waxholms hotell 23
Waxholms Nya Ångfartygs Aktiebolag 152
Waxholms Ångfartygs Aktiebolag 148
Waxholmsbolaget 146, 147, 149, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 270, 276
Weiss, Peter 235, 236
Wernstedt, Melchior 256
Westerdahl, Stellan 169
Westman, Carl 187
Wickberg, Knut 39

Widman, Petter 174
Wilhelmson, Carl 256, 257
Wistrand, Per-Gustaf 253
Wästberg, Per 232, 233, 234

yachting 33
Yachtsegling 160, 161
Ytterby 14, 15
Yttre Karvasen 207
yttrium 14
Yxhammarskubb 198

”Zita” 160
Zorn, Anders 35, 160, 178, 244, 245, 246
Zum Franziskaner 23

Ådudden 199
åkergröda 88, 89
åkermolke 136, 138
Åkers kanal 60
Åkersbro 61
åkersork 82, 84
ålgräs 71
Ångfartygsbolaget Roslagen 151
Ångfartygs AB Ljusterö 154
Ångfartygs AB Södertörn 149, 154
Åren med Peter 235
Årsta Havsbad 188
Återvall 24

äkta förgätmigej 131, 134
äkta johannesört 121, 126
älg 86
älggräs 130, 132
älgört 130, 132
Älvsnabben 192
ängsnycklar 120, 122

Ö 231
Öhman, Frans 236, 237
Öja-Landsort 20
Öns herre 239
Öregrund 175
Örskär 199
Örsundsbro 61
Östanvik 62
”Östanå I” 157
Östanå Ångfartygsaktiebolag 151
Östanåbolaget 154
Östanågodset 151
Östberg, Ragnar 187, 256
Österman, Anders 39
Österman, Mårten 39
Österman, Uno ”Gräskökungen” 35, 39
Östermarsfladen 170
Östersjöar 238
östersjömussla 71
Östersjön 10, 24, 32, 34, 72, 73, 74, 75, 83, 124, 138, 165, 191, 192, 210, 214, 216, 218, 256, 275
Östhammar 175
Östra Bommen 206, 207
Östra Lagnö 181
”Östrasalt” 255
övergödning 73, 75